

מרא דאתרא אז והיום

הרב יוסף פרנקו

א. מרא דאתרא במקורות חז"ל

בפרק זה נבחן את המקורות השונים למושג מרא דאתרא כפי שהובא בדברי חז"ל. במסכת שבת⁸² מובאות כמה הנהגות שהיו יוצאות דופן מבחינה הלכתית, בטענה שלאותן הנהגות יש דעת יחיד להיסמך עליה. ההיתר המובא בגמרא מתייחס לבני עירו של אותו החכם שהקל בדבר.

תנו רבנן: במקומו של רבי אליעזר היו כורתין עצים לעשות פחמין לעשות ברזל (רש"י – לאיזמל של מילה) בשבת. במקומו של רבי יוסי הגלילי היו אוכלין בשר עוף בחלב. לוי איקלע לבי יוסף רישבא (רש"י – צייד עופות), קריבו ליה רישא דטוותא בחלבא, לא אכל. כי אתא לקמיה דרבי אמר ליה: אמאי לא תשמתינהו? – אמר ליה: אתריה דרבי יהודה בן בתירה הוה, ואמינא: דילמא דרש להו כרבי יוסי הגלילי. דתנן רבי יוסי הגלילי אומר: נאמר "לא תאכלו כל נבלה", ונאמר "לא תבשל גדי בחלב אמו". את שאסור משום נבלה – אסור לבשל בחלב, עוף שאסור משום נבלה יכול יהא אסור לבשל בחלב – תלמוד לומר בחלב אמו – יצא עוף שאין לו חלב אם.

אפילו איסור שנראה לנו היום טריוויאלי, כמו עוף בחלב, היה בעבר נושא לדיון, והיו מקומות שנהגו להקל בדבר על פי מרא דאתרא שלהם.

במקור הבא אפשר לראות כיצד ינהג חכם שסובר לאיסור, בעת שהוא מתארח במקום של חכם שנוהג להקל. הבעיה הניצבת בפני חכם זה היא משני פנים: אם ירצה לבטל דעתו לחלוטין – יראה הדבר כאילו הוא חזר בו; אם יצא כנגד דעת

⁸² קל ע"א.

מרא דאתרא – לכאורה הוא יפגע במעמדו של רב המקום. מקרה כזה אירע לרב בהגיעו למקומו של שמואל:⁸³

דרב ושמואל הוו יתבי בההוא חצר נפל גודא דביני ביני. אמר להו שמואל שקולו גלימא נגידו בה. אהדרינהו רב לאפיה (רש"י – דקסבר אסור לטלטל הסדין שבתוכה)... רב אי סבירא ליה דאסיר לימא ליה? אתריה דשמואל הוה. אי הכי מאי טעמא אהדרינהו לאפיה? דלא נימרו כשמואל סבירא ליה (והדר ביה משמעתיה).

רב עשה מעשה סמלי שבו הוא הראה שמחד גיסא אין הוא מסכים לנעשה, ומאידך גיסא אינו יכול להתנגד אליו כיוון שהוא מכבד את רב המקום.

גם שמואל נהג במקומו של רב כפי פסיקת מרא דאתרא:

אמר רב קדירות בפסח **ישברו**. ואמאי לשהינהו אחר הפסח וליעבד בהו שלא במינן? גזירה דילמא אתו למיעבד בהו במיננו. ושמואל אמר **לא ישברו** אבל משהי להו לאחר זמנו ועביד בהו בין במיננו בין שלא במיננו.

ואזדא שמואל לטעמיה דאמר שמואל להנהו דמזבני כנדי (קדירות) אשוו זביני אכנדיכי (רש"י – אשוו זביניכו. אל תעלו דמיהן יותר משוויין) ואי לא, דרשינא לכו כרבי שמעון (רש"י – דמותרות הקדרות הישנות לאחר הפסח). ולידרוש להו – דהא שמואל כרבי שמעון סבירא ליה? אתריה דרב הוה.

כלומר שמואל לא פסק לאותם מוכרי קדירות שקדירות ישנות מותרות לאחר הפסח, אלא השתמש בפסיקה זו רק כאיום עליהם שלא יפקיעו את המחירים.

ב. בלעדיותו של מרא דאתרא

בפרק זה נברר את מקור סמכותו של מרא דאתרא ועד כמה יש לו בלעדיות בנושא הפסיקה על בני קהילתו.

משו"ת הרשב"א⁸⁴ עולה כי הבעיה בפסיקה כנגד רב המקום היא משום **זלזול בכבודו**:

...ומן הדרך הזה כל שנהגו לעשות כל מעשיהם על פי אחד מגדולי הפוסקים, במקום שנהגו לעשות כל מעשיהם על פי הלכות הרב אלפסי זכרונו לברכה ובמקומות שנהגו לעשות כל מעשיהם על פי חבור הרמב"ם ז"ל, והרי עשו

⁸³ עירובין צד ע"א.

⁸⁴ חלק א סימן רנ.

אלו הגדולים כרבם... דבמקום רבם אילו יעשו שלא כדבריו יקלו בכבוד
רבם במקומו...

לכאורה, לפי זה אסור לתלמיד חכם להגיע למקום שכבר יש בו רב אחר, ולנהוג
 יחד איתו ברבנות, שהרי יש כאן זלזול בכבוד הרב הראשון. אולם האור זרוע כתב
 שאין בכך בעיה:⁸⁵

וגדול מזה כתב הא"ז וז"ל ואם הוא ת"ח וצריכ' בני אדם לתורתו... ואפילו
 אם יש ת"ח אחר בעיר קנאת סופרים תרבה חכמה...

היה מקום לומר שאין לנהוג בשררת רבנות מטעם של השגת גבול, אך בעל תרומת
 הדשן דוחה זאת:

אי מטעם השגת גבול, מהודענא לכוון הקבלה שיש בידי, שמעתי מפי הח"ר
 יונה במה"ר שלום הישיש קרובי, שאמר בשם אביו: אני ואבותי ישבנו בישיבה
 לדון להורות בנויא"שטט, אם היה בא אחר אצלי להיות מנהיג כמוני לא
 הייתי מעכב על ידו. והיה תמיה מאין הרגלים שטוענים המנהיגים השגת
 גבול בכה"ג. וכסספרתי הדברים הללו למה"ר אנשי"ל מר"פורק, אמר לי
 הזקן מה"ר מאיר סג"ל אמר כה"ג: **מי נתן או הוריש לי הגבול** שלא ישיגנו
 אחר עכ"ל הגדולים ז"ל.

...וכ"נ דכל מה דאסרו חכמים שלא ירד איש לאומנות חבירו להשיג גבולו
 ולהרחיק מהזיקו, היינו דווקא בכל מידי דאית ביה פיקוח פרנסות ומיעוט
 רווחין וחוסר מחייתו. אבל כה"ג דחד עביד שררותא דמתא ואידך קאתי
 למיעבד נמי שררותא דמתא כוותיה **ואין בזה חסרון כיס**, מאן לימא לן
 דאסור בכה"ג, דכל חד וחד בעי למזכי בשכר פרנסי ישראל שהוא שכר
 שאין לו שיעור...

ואי משום דיש פיקוח פרנסה בדבר מחמת הפרס שתפול לכיס המנהיגים
מגיטין וחליצה והשבעת נשים ושכר ברכת אירוסין ונשואין וכה"ג, כמה טצדקי
 על קיבול פרס זה אנו בושים ובטורח למצוא היתר לרובן, והאיך נחזיק
 אותו כולי האי להחשיבו פרנסה ומחיה לבלתי ישיג אחר בהם...

⁸⁵ מהרי"ז סימן קנא.

וכן פסק להלכה הרמ"א:⁸⁶

רב היושב בעירו ולומד לרבים, יכול חכם אחר לבא וללמוד גם כן שם, אפילו מקפח קצת פרנסת הראשון, כגון שהקהל קבלו הראשון עליהם לרב ונוטל פרס מהם על זה, אפילו הכי יכול השני לבא לדור שם ולהחזיק רבנות בכל דבר, כמו הראשון, אם הוא גדול וראוי לכך.

אמנם העיר על כך הרב יעקב אריאל:⁸⁷

מיהו מסתבר שגם לדעת האו"ז (שהובא במהרי"ו לעיל – הגהת המעתיק) היה למרא דאתרא מעמד-על שהרי הוא התמנה ע"י הציבור להנהגת הקהילה. ורק לענייני פסיקת הלכה אישיים יכול גם ת"ח אחר, שלא מונה רשמית, להורות אף הוא. אך באשר לפסקי הלכה לקהילה כולה, כגון שחיטה, עירובין, מקוואות וכדו' וכן דברים הטעונים סמכות, כגון לכפות על בעל דין לרדת לדין היה המרא דאתרא במעמד-על.

בדורות הבאים התמסד מעמד הרב עד כדי כך שהחתם סופר⁸⁸ והאבני נזר⁸⁹ תמהו על ההיתר שניתן לרב אחר לשבת בעיר שכבר מכהן בה רב, ולהורות הלכה במקום ללא הסכמתו של מרא דאתרא. המנהג הרווח היה למנוע מרב אחר שלא מונה על ידי הציבור לפסוק הלכה בעיר, ולהכיר רק ברב שנבחר ע"י הקהל.

כאן המקום לצטט את פסיקתו של הציץ אליעזר בעניין זה. הציץ אליעזר כותב שמרא דאתרא רשאי להטיל וטו על מינוי של מורה הוראה, שטובי העיר החליטו שיש לצרפו לעבודת הרבנות יחד עמו מחמת ריבוי האוכלוסייה. לדברי הציץ אליעזר מרא דאתרא יכול לפסול את אותו מועמד ואינו מוכרח אפילו להסביר את הסיבה:⁹⁰

...מכל האמור יוצאת ההלכה מחוורת כשמלה שאין שום כח ויכולת בידי הקהל וטובי העיר לבחור במקומו ברב נוסף ולו בתור מורה הוראה בלבד מבלי קבלת הסכמת הרב המרא דאתרא על כך. וגם בנימוק של ריבוי האוכלסא וטענה שיש צורך הכרחי בהוספת רב או מורה הוראה ג"כ אין

⁸⁶ שולחן ערוך יורה דעה סימן רמה סעיף כב.

⁸⁷ אתר מכון התורה והארץ – <https://katizr.net/e7b00b>.

⁸⁸ יורה דעה סימן רל.

⁸⁹ יורה דעה סימן שיב סעיף לו.

⁹⁰ שו"ת ציץ אליעזר חלק יח סימן נ.

ביכולת הקהל וטוביו להוסיף עליהם ולבחור ברב או מורה הוראה כזה אשר הרב המרא דאתרא לא יתן הסכמתו עליו, ומכ"ש שלא לבחור כזה אשר המרא דאתרא מתנגד לו במפורש אי בגלל **הטעמים הכמוסים עמו**, ואי בגלל אי השתנות התכונות והדיעות. ושארית ישראל לא יעשו עולה. (ויעוין גם בספרי שו"ת צ"א חלק י' סימן ל"ז עיי"ש).

ג. מרא דאתרא בימינו – רב קהילה

לאחר שנגענו מעט במקורות בדברי רבותינו הראשונים והאחרונים בסוגיית מרא דאתרא, יש לשוב ולהעלות את הדילמה בדבר מעמדו של רב קהילה בעידן המודרני. היטיב לבאר את השינויים הרב יעקב אריאל:⁹¹

התמסדות מעמד הרבנות בדורות האחרונים הטילה על הרבנות משימות שונות מבעבר... **בעקבות התפתחות תעשיית המזון והמסחר במזון מתועש הוטלה באופן טבעי האחריות לכל ענפי הכשרות על הרבנות...** נמצא שנושא מרכזי זה בתפקיד הרב המקומי הופקע ממנו... **מערכת הגיטין וקביעת המעמד האישי הועברה לבתי הדין...** הרב הקהילתי או השכונתי אינו עוסק בהכרח בתחום זה. רבני השכונות מתחלקים באחריותם לעירוב הכללי ולכל המקוואות בעיר...

גם בדבר **השאלות ההלכתיות האישיות** חלו שינויים בעקבות הטכנולוגיה והתנועה של האנשים החיים בעידן המודרני:

בימינו, שהתקשורת מאד מפותחת, אנשים פונים בשאלותיהם גם לרבנים מחוץ למקומם, ובפרט אם יש להם קשר אישי אתם, כגון שהם גרו בעבר בעירם, או שלמדו אצלם (לדוגמא, יוצאי ישיבות, אע"פ שראשי הישיבות בדרך כלל אינם פוסקי הלכות, אולם הם בכל זאת נוקטים עמדות בנושאים הלכתיים ורעיוניים)... ומכיון שיש התולים פסקי הלכה בהשקפתו של הרב, אם השקפת המרא דאתרא אינה מוסכמת עליהם, הם מעדיפים להפנות את שאלותיהם לרב המקובל עליהם.

אך מדגיש הרב אריאל שישנן גם "עבודות חדשות" לרב הקהילה בעידן המודרני, שבעבר הוא לא היה זקוק להן כל כך:

מאיךך, הוטלו עליו עסקי ציבור אחרים כלליים יותר. העבודה הארגונית והייצוגית תובעת מהרב זמן רב... במקביל, הציבור מצפה מהרב להדרכה תורנית צמודה יותר ולכן על הרב בימינו גם לדרוש בהזדמנויות רבות בנושאי אגדה והשקפה. בימים עברו הרבנים לא היו בהכרח דרשנים...

נמצאנו למדים שמעמדו ותפקידו של רב הקהילה בעידן המודרני השתנה מאוד. אם כן, מהו הדגם האידיאלי של רב הקהילה בימינו? והאם יש בכלל היום מושג כזה של מרא דאתרא?

לכן קשה כיום להגדיר במדויק מיהו המרא דאתרא. אך בכל זאת גם בימינו הכלל הוא "עשה לך רב" עד כמה שאפשר. ובדרך כלל המרא דאתרא, אם הוא פוסק והוא גם מלמד תורה במקום, הקשר האישי אתו קרוב ומצוי יותר. כמי שלומד ומשתלם במסגרת "ברקאי", אי אפשר שלא לסיים את המאמר בדבריו המאירים של הרב אריאל:

נראה לי שעתידה של הרבנות בישראל תלוי בעיקר בדרג הקהילתי. הקהילה הבנויה סביב בית כנסת אחד, או במסגרת ישוב קהילתי, היא הומוגנית יותר. הרב מתמנה בה בעיקר להרבצת תורה ולהדרכה תורנית וחברתית ולא למשימות אחרות. הקשר בין הרב לקהילתו הוא ישיר, רציף ואישי. אולם לשם כך יש לגבש את הקהילות ועליהן למנות רבנים ת"ח בעלי שיעור קומה. וב"ה יש מאגר גדול של כאלו. הבעיה היא שקהילה קטנה אינה יכולה להחזיק רב במשרה מלאה ורק אם יש לרב תפקיד נוסף (שאינו תובע את עיסוקו של הרב בשבתות ומועדים) שיעיקר פרנסתו ממנו, הוא יוכל גם לשרת כרב הקהילה, או להשיג תקציב מתאים לכך.

עצתי היא להקים ארגון קהילות כזה, שאחד מתנאי החברות בו הוא מינוי רב ת"ח ראוי (ניתן לקבוע קריטריונים אובייקטיביים לכך) כרב הקהילה. בכך נחזיר את עטרת הרבנות והקהילה לתפארתן.

ברוך השם בשנים האחרונות החלה התעוררות סביב הנושא של רבני קהילות בישראל. כחלק מהתעוררות זו ארגון "ברקאי" שם לו למטרה להעצים את רבני הקהילות כך שיהיו מודל ומעין "מרא דאתרא" בקהילותיהם תוך הקניית כלים חשובים לרב המכהן בעידן המודרני. יהי רצון שבזכות ארגון יקר וחשוב זה אכן תשוב עטרת הרבנות לתפארתה!